

A. A. FURSZENKO

Olaj és politika a 19. század végén, a 20. század elején

A 20. század 70-es éveiben az olajnak mind gazdasági, mind politikai jelentősége megnövekedett. Az olaj lett napjaink alapvető energiaforrása csakúgy, mint a modern ipar különféle termékeinek legfontosabb nyersanyaga. Így nemzetközi kapcsolatoknak rendkívül fontos komponense lett az olaj-probléma, amely hatással van a vezető tőkés országok bel- és külpolitikájára egyaránt.

A századfordulón, az imperializmus kialakulásakor vált nemzetközi méretűvé az olaj-probléma, amelynek fejlődése már a legkorábbi szakaszban is szorosan összefüggött a gigászi testületek, a trösztök tevékenységével. Ugyanakkor az „olaj-politika” hatása gyakorlatilag az egész földgolyóra kiterjedt. Mindebből az következik, hogy ahhoz, hogy a továbbiakat megértsük, nagy figyelemmel kell vizsgálnunk az olaj-probléma nemzetközi aspektusát a századfordulón, az I. világháborút megelőző időszakban.

Kis híján száz éve, hogy a világpolitikában aktív szerepet játszanak az olajvállalatok. Tevékenységüket a tőkés szövetségek között a „világ felosztásáért” folytatott harc „tanulságos példájaként” említi Lenin, valamint a kapitalizmus fejlődésében a legújabb szakasz jellegzetességének tartja.¹ A 19. század végén, a 20. század elején az olaj-probléma jelentősége olyannyira megnőtt, hogy az irodalom, a sajtó az „olaj-imperializmus” terminust kezdte használni. A 20-as években a témáról publikációk jelentek meg Amerikában és Angliában, Franciaországban és Németországban, Szovjet-Oroszországban és másutt. Kezdetben ez felszínes zsumnalisztika volt, majd később levéltári kutatómunkán alapuló tanulmányok is születtek. Az „olaj-imperializmusról” szóló könyvek arra összehasonlították a figyelmet, hogy az I. világháborúban, majd utána milyen szerepet játszott az olajért folyó küzdelem. Azt is állították egyesek, hogy a nemzetközi kapcsolatok fő tényezője az olaj; sőt azt is, hogy a következő világháború érlelődése az olajért folyó versengés kimenetelétől függ. Sok mindent el-
túloznak ezek az eszmefuttatások, számos hibájuk van. Mindazonáltal határozottan megalapozottnak tartjuk az olaj-politika, mint sajátos kategória kezelését. Először is azért, mert az olaj-trösztök minden más egyesülés között vezető szerepet játszanak azon a szinten, ahol hatni lehet a saját ország, illetve a nemzetközi politika eseményeire. Másodsorban azért, mert az olaj stratégiai nyersanyag lett; jelentősége megnőtt a hadicélok elérése terén.

Az olaj-politika egész történelmének értelmezése szempontjából különösen fontos és sajátosan értékes a századforduló kora. Egyetlen cikkben nem is lehetséges a témával kapcsolatos probléma teljes komplexitásával foglalkozni. Így csupán néhány kérdést villantunk fel, amelyet a szovjet és külföldi levéltárakban folytatott kutatásai során javarészt új anyagok feltárásával illusztrál a szerző. Minthogy azonban forrásbázisunk az oroszországi bankok, olajtársaságok és cári kormányhivatalok archívumai-
ból való, így példáinkat is többnyire ebből a tárházból választottuk. Mindez nem jelenti azt, hogy csupán az oroszokra vonatkozó példákkal dolgoztunk, noha a kutató munkája attól függ, hogy melyek azok a források, amelyekhez hozzájuthat, viszont csak az általa ismert adatokra támaszkodhat.

Különbözőképpen fejlődtek a nagy olajvállalatok, de a politikai életre gyakorolt hatásuk is különféle, országonként változó volt. A múlt század végén a világpiac két legnagyobb olajtermelője és -szállítója, gyakorlatilag kizárólagosan Oroszország és az Egyesült Államok volt. Amerikában meg-
alakult a Rockefeller-olajtröszt, amely a klasszikus kapitalizmus feltételei között fejlődött. Oroszországban szintén voltak olaj-korporációk, amelyek közül némely, így a Nobel- vagy a Rothschild-féle

¹ V. I. Lenin Összes művei, 27. kötet 367–368.

megközelítően tröszt-típusú szervezet volt.² Viszont az olyanok, mint például a Mantasev-féle kereskedőház, meglehetősen primitív, ugyanakkor tipikusan orosz szervezet volt. Bár volt Bakuban egy igazgatósága és számos városban, így külföldön is irodája – Mantasev mégis a tradicionális, régi kupec módján bonyolította ügyeit. Egy bakui üzletember a későbbiekben említette, hogy Mantasev sokáig nem vette igénybe a bankok szolgáltatásait. Ciszternái mellett lóháton ülve, zsebből számolta le az összeget, és így, személyesen fizette ki az olajszállítókat.³ Ezzel együtt Mantasev jelentős, markáns egyéniség volt, míg számos kiskaliberű, teljesen jelentéktelen vállalkozás is létezett akkoriban.

Az Egyesült Államokhoz hasonlóan Oroszországban is fejlődött a kapitalizmus, csak hogy utóbbiban a félféudális, cári rezsim keretei között. Az állami ellenőrzés (mind az USA-ban, mind Oroszországban) erősen befolyásolta az olajtársaságok működését. Azonban különbség volt az államhatalom jellege és az olajtársaságokkal kialakított kapcsolatai között – attól függően, hogy ez az USA-ban vagy Oroszországban történt, oly mértékben, mint amennyire eltértek egymástól a kapitalista fejlődés feltételei, a folyamat jellege, sőt az említett országok politikai rendszerének sajátosságai.

Míg az Egyesült Államokban a kapitalizmus semmivel sem korlátozott fejlődése a monopóliumok hallatlan növekedéséhez, az államapparátusra gyakorolt erőteljes hatásukhoz vezetett, amelynek az lett a következménye, hogy az USA fokozatosan „tröszt-birodalommá” vált – addig Oroszországban, ahogyan V. I. Lenin mondta, a legújabb kapitalizmust a kapitalizmus előtti viszonyok szövevénye fonta át, az önkényuralom pedig mindenekelőtt a jobbgyártó földesurak hatalma volt, amelynek csupán részben volt érdeke a kapitalizmus fejlődése, sőt mi több, kész volt hátráltatni azt.

A 190-es évek elejére a világpiaci olajexportőrei között két nagy rivális volt: az USA és Oroszország. Amerikát olyan hatalmas szervezet képviselte, mint a Rockefeller-féle olajtröszt, a „Standard Oil”, a maga számtalan külföldi fiók vállalatával, ügynökségével. Európa országaiban ezek a fiálék a már működő helyi petróleum-kereskedelmi cégekre épültek, amelyeket Rockefeller úgy bekebelezett be, hogy részvényeiknek tekintélyes részét felvásárolta, hogy így ellenőrizhesse azokat. Ez idő tájt alakultak az ilyen leányvállalatok Európa-szerte – az Osztrák–Magyar Monarchiában, Angliában, Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban stb.⁴ Így kezdett kialakulni az amerikai olajtröszt leányvállalatainak az a hálózata, amely a későbbiekben már az egész világra kiterjedt; továbbá ez lett az amerikai imperialista terjeszkedés egyik fő eszköze.

Lényegesen rosszabb az oroszországi olajtrösztök helyzete, ahol a számtalan egymással ellenségeskedő, elszigetelt vállalat exporttevékenysége is a lehető legprimitívebben zajlott. Az ismert amerikai történész, A. Nevins a kétkötetes John D. Rockefeller-életrajzban azt írja, hogy míg az Egyesült Államokon belül a kormány korlátozza a Standard Oil tevékenységét, addig a világpiacon az amerikai diplomácia teljes támogatását élvezi.⁵ Ugyanerről még találóbban nyilatkozott maga D. Rockefeller: „Egyik leghatalmasabb gyámolítónk a washingtoni külügyminisztérium volt. Az amerikai követek, a konzulok . . . mind nekünk segítettek, hogy utat törjünk az új piacokra a föld legeldugottabb pontjain is. Ők megértették, hogy milyen értéket jelent, ha ügynökeinkkel összedolgoznak.”⁶ Ez a gondolatmenet a Rockefeller-emlékiratokhoz tartozik, bár megjelentetésük az utolsó mondatot nem publikálták. Ez csak az eredeti „Emlékiratok”-ban szerepel, amelyeket Rockefeller személyes irattárában őriznek. Az viszont tény, hogy a Standard Oil gyakorlatilag a kormány teljes támogatását élvezte.

Oroszország kellőképpen értékelte ezt a körülményt. Az olajipar fennhatóságát gyakorló pénzügyminisztériumban figyelmesen tanulmányozták az amerikai tapasztalatokat, hogy egyfelől saját hazájukban is alkalmazzák, másfelől a konkurenciával szemben megszárítsák az orosz cégek helyzetét. Ez a kérdés igen sokat foglalkoztatta Vittét pénzügyminiszter korában (1892–1903), majd amikor a Minisztertanács és a Bizottság elnöke lett (1900–1906). Az ő neve az önkényuralom egész korszakát fémjelzi. Vitte az oroszországi kapitalista átalakulás híve volt, és az alatt a közel másfél évtized alatt,

² A monopoltőke az orosz olajiparban. 1883–1914. Dokumentumok. Moszkva–Leningrád, 1961. (a továbbiakban MTOO), 10. és köv. oldalak.

³ R. Hewins: Mr. Five Per Cent. New York, 1958. 49.

⁴ R. and M. Hidy: Pioneering in Big Business, 1882–1911. New York, 1955, 125–154.

⁵ A. Nevins: John D. Rockefeller, vol. II. New York–London, 1948, 34–35.

⁶ Foldger – Jenings-hez 1908. VII. 6.; D. Rockefeller Jr. – S. Murphy-hez 1908. XII. 13.; Rockefeller Archives (New York).

amíg hatalmon volt, megkísérelte programját, vagy ahogyan ő nevezte „szisztémáját” megvalósítani. Vitte arra törekedett, hogy a kapitalista viszonyok gyorsított fejlesztésével növelje a cári Oroszország gazdasági potenciálját, stabilizálja az önkényuralmi rendszert, és a nemzetközi porondon megerősítse a cárizmus helyzetét.

A 90-es évek elején Vitte Amerikába küldte Janszult, az ismert orosz közgazdászt, majd a pénzügyminisztérium tisztviselőjét, Gulisambarovot is, hogy az amerikai trösztök, szindikátusok, mindenekelőtt a Standard Oil szervezeti felépítését, működését tanulmányozzák. Beszámolóikat nemcsak publikálták,⁷ de következtetéseiket hasznosították, amikor megalakították az első orosz olajexportáló szindikátust. Ami Amerikában a természetes fejlődési folyamat eredménye volt, azt akarták Oroszországban a „felülről jövő” állami beavatkozás útján megvalósítani.

Ez már Vitte előtt is ismert módszer volt, ő azonban rendszerezítette ezt. Egyébként gazdasági körökben vetődött fel először egy exportvállalat megalakításának az ötlete; nevezetesen az amerikai Rockefeller-társaság és a párizsi Rothschild-ház között folyó tárgyalásokon. Rockefellernek érdeke volt, hogy az orosz olaj gazdái közül valakivel kontaktusba kerüljön. A 80-as években több ízben küldte képviselőit Nobelhez, sőt elkészült a Nobel-cég megvásárlásának a tervezete is – amit azonban, mint irreálisat, elvetettek.⁸

1886-ban a párizsi Rothschild-ház létrehozta a Kaspi–Fekete-tengeri olaj és ipari társaságot, amely a Nobelé mellett Bakuban az első helyen állt. Rockefeller azonnal érdeklődni kezdett a cég iránt. Az újságok azt írták, hogy az oroszországi olajvállalatok vásárlására Rockefeller inspirálta Rothschildot, valamint azt is tudni vélték, hogy a párizsi bankár az amerikaiak beépített embere. Egyik feltételezés sem igaz.

Az azonban tény, alighogy megvetették a lábukat Bakuban a Rothschildok – Rockefeller nyomban puhatolózni kezdett utánuk. A Rockefeller család archívumának dokumentumaiból kiderül, hogy a Rothschildokkal kötendő egyezségnek nagy jelentőséget tulajdonított az amerikai olajtröszt.⁹ Az amerikai társaság képviselői ezért több ízben utaztak párizsi tárgyalásokra. Rockefeller ügynökei gyakran megfordultak a Rothschild-ház uránál, Alphonse bárónál, aki „teljesen kötetlenül beszél angolul” – jegyzi meg Archbold, a Standard Oil igazgatója.¹⁰ Az igaz, hogy Rothschild sógora, J. Aron, a cég olaj-ügyeinek főnöke, nem tudott angolul, de ez senkit sem zavart, mert Rockefellerék megtalálták vele a közös nyelvet.

Azzal a fogadtatással, amivel Bakuban vagy Pétervárott vették körül Aront, bizony nehéz volt konkurrálniuk. A vodka és a kaviár, a sózott tokhal és a saslik, és még sok más ételcsoda állandóan szerepelt ezeken a lakomákon. Az orosz vendéglátás valósággal levette a lábáról Aront.¹¹ Rockefeller viszont Alphonse báróhoz is, de annak sógorához is megtalálta az utat.

Rockefeller és Rothschild kidolgoztattak egy egyezménytervezetet, amire munkája végeztével Archbold azt a választ kapta gazdájától, hogy „O. K”. „Az orosz ügyekben, úgy vélem, hogy maga jól politizál” – jegyezte meg Rockefeller.¹² Ez a világgpiaci érdekeltségi körök felosztásának a terve volt, amiről egy előzetes megállapodást alá is írtak a felek. Az egyezmény hatályba lépésének két feltétele volt: 1. az orosz olajipar más vezetői is aláírják a megállapodást; 2. a cári kormány is jóváhagyja azt.¹³

⁷I. I. Janszul: Ipari szindikátusok vagy vállalkozói szövetségek a termelés irányítására – mindenekelőtt az Észak-Amerikai Egyesült Államokban. Szentpétervár, 1895. Ez a könyv Janszul útibeszámolója is egyben, amely a pénzügyminisztérium kiadásában jelent meg. A kötet részletesen kitér a „Standard Oil” szervezési kérdéseinek vizsgálatára. Sz. I. Gulisambarov beszámolója teljes egészében az olajiparral foglalkozik, és a „Standard Oil” tevékenységének elemzését foglalja össze. (Az Észak-Amerikai Egyesült Államok olajipara, az ország általános ipari fejlődésével összefüggésben. Szentpétervár, 1894.).

⁸G. Funk – Wordenhez 1883. X. 26.; Rockefeller Archives.

⁹D. Archbold – D. Rockefellerhez 1886. VII. 13.; Rockefeller Archives.

¹⁰D. Archbold – D. Rockefellerhez 1892. VII. 13.; Rockefeller Archives.

¹¹Részletesen l.: A. A. Furszenko: Dokumentumok a cári bürokrácia korrupciójáról. In: Kutatások a hazai forráskritika tárgyában. Moszkva–Leningrád, 1964. 149–155.

¹²D. Rockefeller – D. Archboldhoz 1889. VI. 14.; Rockefeller Archives.

¹³D. Archbold – D. Rockefellerhez 1892. VII. 13.; Rockefeller Archives.

A tárgyalások során Rothschild tájékoztatta az orosz pénzügyminisztériumot a Rockefellerrel kialakuló kapcsolatokról, Vitte azonban elhárította az elért eredmények támogatását.¹⁴ A miniszter ugyanis úgy vélte, hogy ahhoz, hogy az orosz olajexport eredményes legyen, továbbá, hogy Amerikával egy előnyös megállapodás jöjjön létre – ahhoz az kell, hogy azt megelőzően egységes szindikátusba tömörüljenek a szállítók, és tevékenységüket a kormány megfigyelése alatt folytassák.¹⁵

1893-ban Pétervárott le is zajlott az olajipar vezetőinek az a tanácskozása, amelyen aláírták a szindikátus megalakulásáról szóló okmányt. A Rockefeller-tröszttel szemben ennek a szervezetnek kellett helytállnia a világpiacon. Az egyezmény szerint a szindikátus képviselőit felhatalmazták arra, hogy a világpiac felosztásáról szóló egyezséget aláírhatják Rockefellerrel. Ezzel a misszióval Nobelt és Rothschildot bízták meg, akik tárgyaltak is az amerikaiakkal, és létre is jött egy új megállapodás. Azonban ezt sem ratifikálták, minthogy az egyezmény feltételeit nem találta előnyösnek a pénzügyminisztérium.¹⁶

A cári kormány kezdeményezésével megszervezett, majd a kormány ellenőrzése alatt működő bakui szindikátus labilisan bizonyult, és igen rövidéletű volt (körülbelül 4 évig funkcionált). Mindazonáltal a cári kormány továbbra is az egyesülésre buzdította az olajtermelőket. Az 1900-as évek elején volt még egy hasonló kísérlet, ami az előző analógiájára, ugyancsak kudarcba fulladt. Így történt, hogy a hatalom képviselői úgy döntöttek, hogy ezentúl a nagy olajcégekre, mindenekelőtt a Nobel-féle vállalkozásra számítanak.

Az orosz olajipar legstabilabb, legmegbízhatóbban szervezett nagyvállalata volt a Nobel-ház. Bár részvényese volt a külföldi tőke is, a céget mégis elsősorban orosz vállalkozásként jegyezték.¹⁷ Ezért úgy döntött a cári kormány, hogy az olajtermeléssel és kereskedelemmel kapcsolatos kérdések megoldásához a Nobel-házat választja támaszként. Mi több, olyan szituációban, amikor a kormány ilyen vagy olyan álláspontjával Nobel nem ért egyet, az ő szavazata megváltoztathatja a kormány döntését. Egész egyszerűen Nobel nélkül a politikai hatalom képtelen volt reálsan foglalkozni az olajjal kapcsolatos ügyekkel.

Vagy személyesen Nobel, vagy képviselőiben valaki rendszeresen részt vett a kormány ülésein, és egyetlen fontosnak tartott kérdésben sem született gyakorlatilag döntés, amíg nem konzultáltak vele. Ezeket a tanácskozásokat néha egyik-másik minisztérium, olykor Nobel kezdeményezésére hívták össze. A kormánnyal egészen sajátos kapcsolatai voltak: a 90-es években németországi leányvállalatának egyik igazgatósági tagja a berlini pénzügyminisztérium ügynöke volt, a 900-as években pedig a cég egyik igazgatója egyidejűleg a pénzügyminisztérium státuszában is működött.

Nobelnek igen jól működő kapcsolatai voltak a cári hivatalokban; több ezer rubelje vándorolt a csinovnyikok zsebeibe. Ilyen vonatkozásban nem maradt el mögötte sem a Rothschildok, sem pedig Mantasev. Hosszú évekig nem tudunk arról a K. A. Szkalkovszkij személyéhez fűződő anyagról, ami a levéltárakban porosodott.¹⁸ Szkalkovszkij egy befolyásos fővárosi lap, a *Novoje Vremja* munkatársa volt, belpolitikáról és művészetekről írt, ismert balettrajongó volt; és ugyanakkor mint magas rangú cári tisztviselő, ő a Bányügyi Főhivatal igazgatója is. A kéziratok között van Szkalkovszkij magánlevelezése is, amelyet a Rothschild-, illetve a Mantasev-házzal folytatott. A levélváltásból kitűnik, hogy a Rothschildok kéréseit teljesítő Szkalkovszkij pénzjuttalomban részesült, Mantasev pedig, a maga bárdolatlan módján kaviárt, szőnyegeket és ajándék-csekket küldözgetett a Bányügyi Főhivatal igazgatójának barátnőjéhez.

Különleges helyzete miatt Szkalkovszkij közbenjárásai mindig eredményesek voltak, hiszen az olajügyekekben eleve volt hatalma, de hatáskörét főleg az a kiterjedt kapcsolatrendszer szélesítette,

¹⁴ Rothschild – az orosz Pénzügyminisztériumnak 1891. IV. 24./V. 6.; MTOO, 147–148.

¹⁵ Részletesen lásd: *A. A. Furszenko*: Az első olajexportáló szindikátus Oroszországban. In: A monopóliumok és a külföldi tőke Oroszországban. Moszkva–Leningrád, 1962. 4. és további oldalak.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Ld: *A. A. Furszenko*: Orosz konszern volt-e Nobel cége? In: Orosz politika- és társadalomtörténeti kutatások. Leningrád, 1971. 352–361.

¹⁸ K. Szkalkovszkij magánlevéltára részben a SzUTA Történettudomány Intézete Leningrádi Fililájának a Levéltárában, részben a SzUTA Orosz Irodalomtörténeti Intézet Kézirattárában (Leningrád) található.

amelyet a magas kormánykörökkel, közelebbről személyesen Vittével épített ki és ápolt. Egy forradalom előtti ismert újságíró, L. Lvov-Klacsko, aki jól ismerte az uralkodó köröket, későbbi visszaemlékezéseiben, „A régi rendszer kulisszatitkai” című könyvében, így ír erről: Szalkovszkij „a korrupció rekordere. Kapcsolatai az ünnepelt balerinákkal (akik közül többen is nem hivatalosan bejáratosak voltak a cári udvarba), valamint az abból adódó helyzete, hogy a Novoje Vremja munkatársa volt – mindez sebezhetetlenné tette Szalkovszkijt. Ezt ő pontosan felismerte, és megvesztegethetőségét – mind a saját fesztelenségét, mind az összegek nagyságát tekintve – hihetetlen méretéig fokozta. . . Akinek valami ügye volt a Bányaügyi Főhivatalban, tudta, hogy csak akkor intézik el, ha Szalkovszkijt lefizeti. Az igazgató majdhogynem reklamálta is a baksist. Egy ízben olajkitermelők küldöttsége járt nála. Egy új fúrás kijelölése ügyében közbenjárását kérték, majd a csoport megbízottja ünnepélyesen bejelentette, hogy a sikeres közbenjárásért ők 20 ezret adnak, és senkinek el nem mondják a dolgot. Mire Szalkovszkij azt válaszolta, hogy: jobb lesz, ha 40-et adtok. és felőlem kikürtölhetitek. Amikor ivászat közben barátainak mesélte ezt az epizódot, viccesen hozzátette: ezek a bolondok igencsak sokra tartották a hallgatásukat.”¹⁹ Régi módszer a megvesztegetés, amely a pusztuló cári rendszer elválaszthatatlan tulajdonságává lett.

Mint látni fogjuk, a cári adminisztráció befolyásolásának jóval modernebb eszközei is alakultak a századfordulón. Oroszország hitelezőinek szerepében a Rothschildok nyomást gyakoroltak a cári hatalomra, méghozzá a Pétervári Nemzetközi Kereskedelmi Bankon keresztül, minthogy a kölcsönök külföldi elhelyezésénél ez a bank volt a Vitte-féle pénzügyminisztérium közvetítője, és ugyanakkor az orosz határokon belül is aktív vállalkozói tevékenységet folytatott. A 90-es évek ipari fellendülésével összefüggően fellendült a vállalkozói kedv. Ebben a hullámban a legmozgékonyabbak között találjuk a Nemzetközi Bankot, amely ez idő tájt számos külföldi és hazai vállalat alapítójaként szerepel. A Nemzetközi Bank archívumát, amely ugyan nagyon megrongálódott egy árvíz alkalmával, néhány éve rendezték, és megnyitották a kutatók számára. A szovjet szakirodalomban vannak már tanulmányok a Nemzetközi Bank történetéről: így V. Gyakin munkái a Banknak az elektrotechnikai iparban játszott szerepéről (amelyekben főleg a német bankokkal és cégekkel kialakult kapcsolatokat dolgozta fel), vagy Ju. Szolovjov tanulmányai, amelyeket az orosz–francia pénzügyi és gazdasági kapcsolatok történetének szentelt.²⁰

A Nemzetközi Bankra jelentős szerep várt az olajmágnások elképzeléseinek megvalósításában is. Mindazonáltal hangsúlyozzuk, hogy a Bank nemcsak, hogy nem lett a tőkésék bábja, hanem teljesen önálló tevékenységet folytatott, sőt mi több, a pénzügyminisztérium utasításával teljes összhangban. Jóllehet, az is tény, hogy a nagytőke éppen ennek a Nemzetközi Banknak köszönheti, hogy számos esetben koncesszióhoz jutott a kormánynál. Persze, a cári kormány ezt tudatosan megadta, hogy ily módon részben törlessze adósságait, másrészt a külföldi tőke injekcióival tartsa a lelket a cárizmus roskatag szervezetében. (Erre még bővebben kitérünk a továbbiakban.) Jelen esetben tehát a kormány és a magántőke kölcsönös érdekeinek egybeesését láthatjuk.

Nos, így alakult a helyzet Oroszországban, de másutt is hasonló jelenségekkel találkozunk. Vegyük például az USA-t. Bizonyára nincs még egy ország, ahol olyan aktív szerepet játszottak a bankok, mint ott. Igaz, hogy a Standard Oil hosszú ideig önállóan tevékenykedett, és a bankok szolgáltatásait csak minimális mértékben vette igénybe, a 19. század vége óta azonban már rábízta magát választott bankjára a National City Bank of New York-ra. Az természetes, hogy a gazdasági és politikai különbségek, amelyek az orosz és az amerikai fejlődésben ismeretesek, oda vezettek, hogy a New York-i bank szerepe más jellegű, mint a Pétervári Nemzetközi Banké. Az is természetes, hogy a

¹⁹ L. Lvov, (L. M. Kljacsko): A régi rendszer kulisszatitkai. Egy újságíró emlékei. Leningrád, 1926. 87–88.

²⁰ V. Sz. Gyakin: A német tőke Oroszországban. Leningrád, 1971; Ju. B. Szolovjev: A Pétervári Nemzetközi Bank és a francia fináncőtőke az első ipari fellendülés éveiben Oroszországban. In: A monopóliumok és a külföldi tőke Oroszországban. M.–L., 1962.; uő.: A Pétervári Nemzetközi Bank és a francia fináncőtőke az 1900–1903-as válság előtt. In: Tanulmányok az orosz gazdasági és társadalmi viszonyok történetéről. 19. század vége – 20. század eleje. M. – L., 1964.; uő.: A francia–oros szövetség pénzügyi aspektusa (1895–1900). Francia Évkönyv, 1961. Moszkva, 1962.

Rockefeller-féle vállalkozások megvalósításában nem kevésbé fontos szerep várt az amerikai bankra, amelynek főleg a 90-es évek végén, MacKinley elnöksége idején nőtt meg a jelentősége. Abból a levelezésből, amelyet a National City Bank a Pétervári Nemzetközi Bankkal folytatott, kiviláglik, hogy az amerikai üzleti körök, beleértve a Standard Oil bankját is, mekkora türelmetlenséggel várták az elnökválasztás kimenetelét 1900 őszén. Stillman, a bank elnöke nyilatkozott is arról, hogy a választás eredményéhez közvetlen érdeke fűződik, ugyanis az amerikai üzleti világ hangulata függ ettől. Amikor pedig kiderült, hogy MacKinleyt újraválasztották, a pénzüvilág őszintén ünnepelt Amerika-szerte. Stillman egy kétszavas táviratot küldött Pétervárra: „Megválasztva MacKinley”²¹. Ismételten utalunk arra a megállapításra, hogy az amerikai bankok szerepe erősen eltér az Oroszországban kialakultól, azonban voltak bizonyos hasonlóságok.

Már láttuk, hogy a cári Oroszországban hogyan terjedt a korrupció, hogy sokan összegegyeztethetőnek tartották az állami hivatalokban vállalt tisztséget a gazdasági életben folytatott tevékenységgel. Nos, ezen a téren Amerika sem marad le az oroszok mögött. Archbold levelezéséből, amelyet kiloptak a Standard Oil archívumából, és a 900-as évek elején publikáltak, kitűnik, hogy kongresszusi tagokat, szenátorokat tartott el a Standard Oil²²; sőt a diplomáciai testület számos tagja egyidejűleg az olajtársaságnál is alkalmazásban állt. Bár az USA-ban a törvényhozás trösztellenes beállítottságú volt, a kormány mégis hatásos támogatást nyújtott az olajtársaságoknak. Hollandia, Németország és Anglia példái is hasonló tendenciát mutatnak.

Amikor a múlt század végén az amerikaiak elindították a holland olajvállalatok elleni árharukat Indonéziában, és a tönkrement vállalatok vagyonát fel akarták vásárolni, akkor ebben az ügyben senkinek sem volt szava, csak a holland kormánynak. Meg is tiltotta, hogy a megállapodás szerint a Standard Oil megvásárolhassa a holland „Moera enim” céget, és privilegizált részvények kibocsátásáról intézkedett, amelyek vásárlási jogát csak holland származású személyek kaphatták meg.²³ Hollandia kicsi és viszonylag gyenge ország volt; de hasonlóképpen jár el olyan első osztályú nagyhatalom is, mint Németország vagy Anglia.

Németországban például erről tanúskodik a kormány és a legnagyobb bankoknak, (Deutsche Bank, a Disconto Gesellschaft) az olajpolitika kérdésében létrejött egységes frontja. Erre a továbbiakban még kitérünk, amikor a német égisz alatt kialakítandó Amerika-ellenes európai koalíció kezdeményezéseiről szólnak.

Ami pedig Angliát illeti: a legnagyobb perzsa olajvállalat történelmének első perctől kezdve az állami beavatkozás volt a legfontosabb eleme. Ez a vállalat 1908-ban át is szerveződött Angol–Perzsa Olajtársasággá, amelyet később, a világháború előtt, megvásárolt a brit kormány. Amellett, hogy ebben szerepet játszott a háborúra való felkészülés, az angol flotta átállítása az olajfogyasztásra – e lépésben kifejeződik az az angol jellegzetesség is, hogy a brit olajtársaságokat bekebelezi az állam. Angliában az I. világháborúig visszamaradt volt a monopolszervezetek, a trösztök, a szindikátusok stb. fejlődése. Ezt az elmaradást a brit gyarmatmonopóliummal kompenzálták. Ennek analógiájára alakult ki az állami beavatkozás módszere.²⁴

Az állami beavatkozás formája bármilyen változatos (attól függően, hogy a különböző országok milyen fejlettségi szinten voltak), példáink mégis egyetlen jelenségcsoporthoz tartoznak. Ez pedig az állami szabályozás politikája a monopolkapitalizmus új szakaszának feltételei között, amely a századfordulón alakult ki. E jelenségek a későbbiekben még intenzívebben fejlődnek tovább.

Oroszországban is ezt tapasztaljuk, annak ellenére, hogy ott az állami beavatkozás primitív, olykor pedig szinte hihetetlen formában jelentkezik. Ilyen a vállalatok ellenőrzése vagy fenntartásuk biztosítása az állam részéről, vagy a kormány és az ipar-, stb. egyesületek kölcsönös kapcsolata, de nem érdektelen az államhatalom és a külföldi tőke viszonya sem.

²¹ L.: a Szovjetunió Központi Állami Levéltára (Leningrád), f. 626, op. i. g. 434, 486.

²² A. L. Moore: John D. Archbold and the Early Development of Standard Oil. New York (undated), 234–255.

²³ F. C. Gerretsb: History of the Royal Dutch. Leyden, 1958. vol. II, 46, 68–69, 94–96.

²⁴ L.: B. Schwadrán: The Middle East, Oil and the Great Powers. New York, 1955; L. Elvell–Satton: Az iráni olaj. Az „erőpolitika” történetéhez. Moszkva, 1956.

A világ sok országában a gazdasági, mindenekelőtt az ipari fejlődés a külföldi tőke részvételével függ össze. Ismeretes például, hogy az amerikai ipar és vasúthálózat jelentős részben európai, ezen belül főleg angol tőkéből épült ki. A külföldi hozzájárulás mértéke (1880-ban 3 milliárd dollár) és hatása az ország fejlődésére olyan nagy volt, hogy bár kolosszális gazdasági sikerei voltak, az USA gazdaságilag függő helyzetben volt Európától. Igaz, hogy néhány fontos iparágat, így az olajipart is majdnem kizárólag hazai tőkével fejlesztették ki. A külföld hatását ez tartotta egyensúlyban. Egyebek között ez is elősegítette, hogy Európától való gazdasági függősége nem zavarta az önálló amerikai politika kialakítását, bár agilis működését a nemzetközi porondon ideig-óráig fékezte.

Más volt a helyzet, ha a külföldi tőkebeáramlás elmaradott, gyarmati országba történt. Az idegen tőke vitathatatlanul elősegítette a kapitalizmus fejlődését, azonban ez a fejlődés vontatott és egyoldalú volt. Így függő helyzetük megszilárdult, ezek az országok a külföldi tőke gazdasági és politikai függvényeivé váltak. Pontosan ilyen helyzetben voltak azok a keleti országok, ahol a századfordulón külföldi társaságok kezdtek meg az olaj feltárását.

Számos oka volt annak, hogy a külföldi tőke helyzete és szerepe hogyan alakult a különböző országokban. A befolyásoló tényezők között az illető ország gazdasági szintjével egyenrangú faktor a társadalmi és a politikai rend. Ezek határozták meg a hatalom stabilitását, erejét, valamint az illető ország helyzetét a nemzetközi kapcsolatok rendszerében. Ezért tehát nem meglepő, hogy a külföldi tőke rendeltetése attól függően változó, hogy milyen helyzetben van a tőke kivétel objektuma, azaz az illető ország. Ez a helyzet meggyőzően tárul elénk a cári Oroszország példáján, amely a 19. század végén a szó szoros értelmében a külföldi tőke rohamának volt kitéve. Az idegen tőke hódításainak talán a legfőbb tárgya épp az olajipar volt.

Az európai tőzsdétől függött az ország, részben azért, mert az orosz iparba áramlott a külföldi tőke, másrészt azért, mert a cári rezsim rendszeresen vett fel külföldi kölcsönöket, a külföldi koncessziók nyomban elmentek a felvett kölcsönök törlesztésére. A külföldi tőke vonzása fontos eleme volt annak a programnak, amelyet Vitte dolgozott ki Oroszország polgári átalakulásáról. Az önkényuralmi rendszer érdekei megkövetelték az aktív részvételt a világpolitikában, az orosz világhatalmi státusz megőrzését, az ehhez szükséges saját erővel azonban nem rendelkezett a birodalom. Ezért volt tehát azon Vitte, hogy Oroszország számára megnyerje a külföldi tőkéket, és egész szisztémát dolgozott ki ennek megvalósítására.

Ennek a szisztémának fontos láncszemét képezték a bankok, amelyek Vitte kormányzásának idején nem annyira közvetítők, mint inkább a pénzügyminisztérium ügynökei voltak. Ismeretes az a szerep, amelyet ebben az értelemben az Orosz–Kínai Banknak szántak, amelynek tőkéjét az államkincstár részvételével a francia bankok hozták össze, és amelynek tevékenységét a Vitte-vezette minisztérium patronálta.²⁵ Ugyanez elmondható az Iránban működő Leszámitoló és Hitelbankról is, amely ugyan formálisan magánvállalkozásnak tűnt, ténylegesen azonban az Orosz Állami Bank fiókja volt.²⁶

Jelenleg az a szándékunk, hogy a Pétervári Nemzetközi Kereskedelmi Bankról írjunk. Ez az a bank, amely a Pénzügyminisztérium minden külföldi ügyletében vezető szerepet játszott, és ennek a banknak volt meghatározó szerepe a külföldi olajvállalatok oroszországi szervezésében is. A bank a cári kormány legfőbb közvetítője volt az európai tőzsdéi ügyletekben. A Nemzetközi Bank tőkéje jelentős külföldi (német és francia) betéteket foglalt magába. Egész működését tekintve, a Bank teljesen önálló volt. Ezt részben az orosz betétek biztosították, másrészt az állam különféle támogatása és védnöksége. A 19. század végén A. Rothstein személyében egy nagyszerű szakember került a Bank élére, akinek Európában a pénzügyi körökben kiterjedt kapcsolatai voltak, és aki számos vonatkozásban Vitte jobbkeze volt. Szóbeszéd tárgya volt, hogy Vitte „semmihez sem kezd Rothstein tanácsai nélkül”. Még „gróf Vitte alteregója”-nak is nevezték, mintegy a nevezetes szürke eminenciához, Richelieu bíboros befolyásos tanácsadójához hasonlítván Rothsteint.²⁷

²⁵ B. A. Romanov: Oroszország Mandzsúriában. Leningrád, 1928.

²⁶ B. V. Anan'ics: A perzsiai Leszámitoló és Hitelbank 1894–1897-ben. In: A monopóliumok és a külföldi tőke Oroszországban M.–L., 1962.

²⁷ Ezeket a jellemzéseket azokból az amerikai újságokból idézzük, amelyek Rothstein amerikai utazását kommentálták 1900 júniusában (a Szovjetunió Központi Állami Történelmi Archívuma, f. 626, op. I. g. 1734).

Rothstein egyszerre volt a Nemzetközi Bank és az Orosz–Kínai Bank igazgatója. Figyelemre méltó körülmény, hogy az Orosz–Kínai Bank ügyeivel kapcsolatos igazgatói levelezést a Nemzetközi Bank archiválta. A 90-es évek végéig mindkét bank szoros kapcsolatban állt egymással. Az Orosz–Kínai Bank bizonyos értelemben alárendelt helyzetben volt, mintegy a Nemzetközi Bank leágazásaként szerepelt. Ami pedig magát Rothstein személyét illeti, ő igen megbízható hírből állt, mint aki a pénzügyminisztérium ügyeinek szentelte magát, és teljesen azonosult vele.

Az az időszak, amikor Rothstein a Nemzetközi Bank vezető pozícióját töltötte be, amikor cselekvő részese volt a cári pénzügyminisztérium ügyleteinek, egybeesett az orosz-francia politikai és gazdasági kapcsolatok megerősödésével. Így azután a cári kormánynak a Franciaországgal kapcsolatos számos gyakorlati kezdeményezése megvalósítása érdekében Rothstein ugyancsak agilisán működött. A francia külügyminisztérium levéltárában őriznek olyan dokumentumokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy Rothsteinnek mi a szerepe és milyen befolyása van. „Nem szükséges emlékeztetnem Önöket arra, hogy Vitte úr számára ő mennyire hitelt érdemlő – írja kormányának a pétervári francia követ. – Nekem úgy tűnik, hogy a Távol-Keleten a pénzügyek igazi gazdája Rothstein.”²⁸

És valóban, alig lehetett megkülönböztetni, hogy mi az, amiben Rothstein mint vállalkozó, és mi az, amiben mint a pénzügyminisztérium megbízottja tevékenykedik. A magántőke és a cári kormány érdekei sok kérdésben igen szorosan összefonódtak, miért is cseppet sem meglepő, hogy a pénzügyminisztérium hivatalos emberei Rothstein megbízásait is teljesítették, és így neki adtak számot munkájukról.

Sok esztendőös gyakorlat szabta meg, törvényesítette a pénzügyminisztérium és a Nemzetközi Bank, valamint Vitte és Rothstein személyes kapcsolatait. Távolról sem verték volna e kapcsolat minden részletét, minthogy számos dologban túllépték a megengedett határokat. A jelek szerint nem véletlen, hogy ha a Rothstein–Rothschild-levelezésben Vittéről volt szó, a gróf nevét nem írták le, csak álnévén, mint Emil szerepelt.²⁹

Nehéz lenne túlértékelni azt a hatást, amelyet Rothstein gyakorolt Vittére. A pétervári francia követ meggyőzően jelenti kormányának, hogy Rothstein az, aki Vitte egész pénzügyi politikáját „sugalmazza”, és úgy ír róla, mint „egy élénk fantáziájú, hallatlanul leleményes és roppant vakmerő emberről”. A követ szerint Vitte neve alatt Rothstein folytatta a „legnagyobb pénzügyi manővereket”.³⁰ Valóban az volt a gyakorlat, hogy ő a kulisszák mögött, a háttérben tevékenykedett. Amíg a Pétervári Nemzetközi Bank élén állott, számos nagyszabású pénzügyletet bonyolított le. Mindennek ellenére a francia diplomata jellemzése torzít, mert bármilyen nagy is volt Rothstein jelentősége, a helyzet ura mégiscsak a pénzügyminiszter volt.

M. N. Pokrovskij, az ismert szovjet történész azt írja, hogy Vitte volt a cári rendszer vége felé „országos” viszonylatban az egyetlen tényező. Ez a jellemzés megfelel a valóságnak, és egyenesen ráillik gazdasági, pénzügyi tevékenységére. Rothstein tanácsaira nagyon odafigyelt, szolgálatait elfogadta, de a döntő szó mindig Vittéé volt. Volt saját elképzelése, s ennek megvalósítását tekintette programjának.

Vitte támogatta a külföldi tőke Oroszországba áramlását, és ugyanakkor egy bonyolult szisztémát alkalmazott, hogy a beáramlott tőke hatását kontrollálhassa. A cári hivatalok engedélye nélkül egyetlen vállalat sem kezdhetett meg működését. A szigorú ellenőrzés egyik legfontosabb célja az volt, hogy a külföldi piacokon a legnagyobb vetélytárs, a Standard Oil oroszországi behatolását megakadályozza. És akkor, amikor a földbirtokos nemesség, attól tartván, hogy mind a külföldi tőke megjelenése, mint az ipari fejlődés labilissá teszi osztályhelyzetét, opozícióba vonult, Vitte minden eszközzel támogatta a francia és az angol tőke beáramlását az orosz olajiparba.

A külföldi tőkével folytatott küzdelem kérdésében van némi hasonlóság Oroszország és Románia, illetve Mexikó között, bár ott az ellentétek inkább a különböző külföldi tőkés csoportok

²⁸ Montebello rejtjeles táviratának megfejtése 1897. XII. 23.; Ministère des Affaires Étrangères. Archives Diplomatiques (Paris). Correspondance Politique. Russie NS, vol. 51, p. 26.

²⁹ MTOO, 206, 684.

³⁰ Bompare – Bujua 1906. III. 29.; Ministère des Affaires Étrangères. Archives Diplomatiques. Correspondance Politique. Russie NS, vol. 57, pp. 49–50.

közötti harccal kapcsolatosak, nem pedig az osztályok közötti harccal, amint ez Oroszországban volt tapasztalható.³¹

Térjünk vissza a világpiacon kialakult olajpolitikához, amelynek markáns vonása az olajvállalatok állhatatos ragaszkodása saját érdekeikhez. Mi több, érdekeiket nemzeti érdekeként interpretálják, és ily módon ügyeikbe bevonják a hivatalos diplomáciát is, igénybe véve annak rendszeres támogatását. Ez a folyamat igen variábilis volt, és a különböző országokban a legkülönbébb módon nyilvánult meg. Mindazonáltal voltak ennek a folyamatnak közös vonásai is. Így például mindenhol jellemző, hogy az állami támogatás mobilizálása terén egyetlen olajtársaság sem torpant meg, ha a világpiacon nehézségeket eszelt, és a legszélsőségesebben felngyítva azokat. Még ha volt is alapja azoknak az állandó panaszoknak, amelyekben Nobel és más orosz olajmágnás a cári kormány előtt jajveszékelt a külföldi trösztök ellenségeskedéseiről, ezek a folyamodványok mértéktelenül eltúlozták az orosz olajexportörök kedvezőtlen helyzetét. De hasonló gyakorlat honosodott meg Amerikában Rockefeller ügyleteiben, Angliában és Hollandiában Deterdingnél, vagy Németországban a német bankoknál stb. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban hangsúlyozni kívánjuk, hogy túl azon a reális konfliktushelyzeten, amelyet az olajvállalatok érdekellentétei váltottak ki, az, hogy az olajmágnások ehhez a harchoz államuk patronálását keresték, a feszültség sűrűsödéséhez vezetett, rontotta a nemzetközi kapcsolatokat atmoszféráját.

Megtörtént az említett folyamat fordítottja is, amikor nem az olajvállalat, hanem az állam kezdeményezte a vállalatokkal a kontaktust, bevonva őket saját ügyleteibe. Ez sem számított anomáliának. Vegyük például a cári Oroszországot és a német császárságot, amelyeknek a fejlődési jellegzetessége teljesen eltérő, mégis találunk közös vonásokat. Vitte korában az orosz állami beavatkozás egész rendszere épült ki, amelyet széleskörűen alkalmazott a kormány mind Nobellel, mind a Nemzetközi Bankkal folytatott kapcsolatában, mind pedig az idegen tőke ellenőrzése során. A német kormány szoros kapcsolatot tartott fenn a Német Bankkal, ösztönözvén az olajvállalkozásokra. Olykor-olykor előfordult az is, hogy arra kényszerítette a Bankot, hogy saját haszna ellenére, az állam érdekeit tartsa szem előtt.

Ezek a jelenségek alapján véve azzal magyarázhatók, hogy mindkét ország politikájában tüköröződött a különböző osztályérdekeltségek bonyolultsága és ellentmondásossága. Bár a legmodernebb kapitalista módszerekkel felvértezve jelennek meg a nemzetközi élet porondján, a német, de különösen az orosz politikára nyomasztóan hat az „elmaradott” osztályok jelenléte, a junkerek és a pomescsikok visszahúzása. Sőt, továbbmenve azt tapasztaljuk, hogy amellet, hogy a finánc-tőke szempontja fontos volt, a német és az orosz politikában az egyik legfontosabb feladat ezeknek az „elmaradott” osztályoknak az érdekvédelme volt. De ugyanez mondható el az úgynevezett „tisza” kapitalizmus országairól, Angliáról és Amerikáról is, csakhogy ott nem különböző osztályokról, hanem különböző csoportosulásokról van szó.

Bármilyen erős és nagy hatású volt Rockefeller Amerikában vagy Deterding Angliában, a kormány nem tarthatta szem előtt csupán e vezető csoportosulások érdekeit. Éppen ez volt az értelme a korlátozásoknak, az amerikai trösztellenes törvényhozásnak. Bizony Deterdinggel is előfordult, hogy bár a brit kormány általában neki kedvezett, mégis adáz küzdelem alakult ki a kormány és Deterding között, aminek nemegyszer az lett a vége, hogy a nagyhatalmú „Royal Dutch Shell” vezére a saját akaratá ellenére cselekedett.

Igy történt ez 1914-ben is, amikor Deterding kénytelen volt az angol kormány javára lemondani a „Török olajtársaság” ellenőrzéséről. Ezt megelőzően azonban összeütközésbe került a brit kormánnyal az angol hajóhad olajellátásának kérdésében. Deterding saját trösztjének akarta megszerezni a brit flotta olajellátásának privilegizált jogát, de más megoldás született. Az „Angol–Iráni társaság”-ot megvásárolta a brit Admirális. 1914-ben ez a társaság tartotta ellenőrzése alatt a „Török olajtársaság”-ot. Azt igazán nem mondhatjuk, hogy eme üzletek után a „Royal Dutch Shell” üres kézzel távozott. A társaság nemcsak hogy nem veszítette el a flotta olajellátási jogát, hanem annak rendszeres szállítója maradt. Megtarthatta a „Török olajtársaság” részvényeinek negyedrésztét. De óhajait csak

³¹ Részletesen ld.: *A. A. Furszenko: Az olajtrösztök és a világpolitika. Moszkva – Leningrad, 1965, XI., és XIII. fejezet.*

megcsonkított formában fogadta el az angol kormány.^{3 2} Ennek pedig kizárólag az volt az oka, hogy az I. világháborús készülődéssel kapcsolatos általános brit politikai érdekek mindenek fölé kerültek.

Itt arról is szólnunk kell, hogy az olajért folyó vetélkedés milyen szerepet játszott, és hol helyezkedett el a nemzetközi kapcsolatokban. És ugyanúgy, mint az államhatalom és a trösztök közötti kapcsolatokról szólva, itt is el kell mondani, hogy a rivalizálás az olajért és a világpolitika kettős karakterű, és kölcsönösen hatnak egymásra. Az olajért folyó versengés fontos része annak a növekvő konfliktusnak, amely az I. világháborúhoz vezetett; mi több, a háború kirobbanásának oka csak akkor érthető, ha azoknak a mammutvállalatoknak a harcán keresztül elemezzük, amelyek között az olajtrösztöké volt az egyik vezető hely. A világpolitika alakulását tekintve viszont azt látjuk, hogy ott a tényezők egész sorának kölcsönhatása érvényesül, amelyek közül csupán az egyik és nem is mindig a legfontosabb faktor az olajért folyó harc. Az olajért folyó harc ugyanakkor ki van téve a nemzetközi politikai küzdelem hatásának.

Ez a hatás az I. világháborút megelőző időszakban és a háború folyamán kulminált. A nemzetközi kapcsolatoknak organikus része volt a trösztök harca. A világ konfliktusának alkotó elemévé vált az olajért folyó rivalizálás, és az olajkérdés a nagyhatalmi politika előkelő helyére került. Akkor, amikor a legelső harcok dúltak a petróleum felfedező-piacainak megszerzéséért, ennek a vetélkedésnek még nem volt olyan jelentős hatása a nemzetközi kapcsolatokra, noha már mutatkoztak olyan tendenciák, amelyeknek a fejlődése a fenti jelenségekhez vezetett. Elegendő, ha megjegyezzük, hogy az orosz olajiparban a külföldi részvétel egész problematikája szoros kapcsolatban volt a nemzetközi viszonyok fejlődésével. Az orosz–francia szövetségből adódó politikai tendenciák a párizsi Rothschildok terveinek kedveztek, és rosszul hatottak a német vállalkozásokra. Az angol–orosz közeledési kísérletek, majd a két ország politikai egyezsége kedvezően befolyásolta az orosz olajiparban a brit tőke meghonosodását.

A 19–20. század fordulóján megélenkült a harc az orosz olajért. Különböző csoportosulások – francia, német, angol – tartottak igényt az orosz olajkincsre. Az amerikaiak megértették, hogy számukra mennyire meddő volna egy ilyen kísérlet, úgyhogy nem is avatkoztak ebbe a játszmába. Természetesen több ízben „szondáztak”, de a cári kormány éberrel ügyelt, hogy Rockefeller ne tegye be a lábát Bakuba.^{3 3}

Az említett években lett az orosz olaj a különböző csoportok közötti harc fő tárgya. Addig, amíg nem léptek előtérbe a világ új, perspektivikus olajtermelő vidékei (és erre majd csak az I. világháború küszöbén kerül sor), Oroszország ádáz konkurrenciá színtere volt. Oroszország külpolitikai orientációjáért is megerősödött a küzdelem, hiszen végső soron ez határozta meg, hogy kinek az oldalára kerülnek az oroszok kolosszális tartalékai.

Oroszországba a külföldi tőke expanziójának új szakasza a 90-es évek végén kezdődött, és a nyitás a francia Rothschildok nevéhez fűződik. Nekik már stabil helyzetük volt az orosz olajiparban, most pedig megállapodást kötöttek a „Mazut” nagyvállalat megvásárlásáról. A francia banknak sokáig nem sikerült megkapnia a cári engedélyt. A cári kormány arra számított, hogy új kölcsönöket kap Franciaországban, és természetesen az orosz–francia politikai kapcsolatok is megtették a maguk hatását ez ügyben. Végül is a Pétervári Nemzetközi Bank közreműködésével a Rothschildok meg-

^{2 2} Uo., XIV. fejezet; *R. Hewinx, 80–81.*

^{3 3} A New–York-i orosz főkonzul, Weiner 1898. május 13/25-iki jelentése értelmében a „Standard Oil” igazgatósága 10 millió dollárt fordított arra a célra, hogy „kezelésbe vegye az oroszországi olaj-ügyet”. (MTOO, 218–219.). Rockefeller ügynökei hamarosan Bakuba utaztak, ahol három olyan céget jelöltek megvásárlandónak, amelyeket egy „egyesített termelés kialakításához szükséges potenciális bázisának” tartottak. (*R. and M. Hidy, 510.*) Rockefellernek aktív kontaktusa lévén a Pétervári Nemzetközi Hitelbankkal, széles körű kereskedelmi és pénzügyi egyezmény útján akart oroszországi olaj-koncesszióhoz jutni. 1901 végén – 1902 elején valósággal ultimátumot küldött Sz. Ju. Vittének, kijelentve, hogy ha az amerikaiak nem juthatnak a bakui olajlelőhelyekhez, akkor Rockefeller Japánnak fog kölcsönt nyújtani, amit ott az oroszellenes háborúra vesznek fel. A cári kormány elutasította az ultimátumot. (Rutkovszkij – Vittéhez 1902. I. 13/26., II. 12/25.; Vitte – Rutkovszkijnak 1902. II. 27., III. 12.: a Szovjetunió Központi Állami Történeti Archivuma, f. 560. op. 22., g. 249, 136–137, 156, 158.)

kapták az engedélyt, és ők lettek az egész oroszországi olaj-birodalom urai. Az első helyen még mindig Nobel állott, de már nem úgy, mint a „Mazut”-vásárlás előtt.³⁴

A Rothschildok megerősödése az oroszországi olajfronton egyidőben történt az angol tőke tömeges beáramlásával, amelyet minden eszközzel elősegített a Pétervári Nemzetközi Bank. Angliában korán megértették az olajprobléma jelentőségét. Jóval korábban, mint máshol. Lord Fischer, az Admirális egyik vezetője, már a 19. század végén feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a flottát át kell állítani olaj-üzemanyag fogyasztásra. Akkor Angliának úgyszólván nem volt saját olaja, de a „tengerek királynője”-é volt a világ talán legnagyobb olajszállító flottája.³⁵ A Lordonnal rendszeres járatot bonyolító keleti kikötőkben gombamód szaporodtak a petróleumértékesítő ügynökségek, úgy, hogy 1900-ra számuk elérte a 320-at. Ezek az ügynökségek a brit terjeszkedés előőrseinek szerepét is betöltötték.³⁶ Anglia gyenge pontjának számított ekkor a saját olajlelőhely hiánya. Pontosán érzékelvén az olaj-probléma növekvő jelentőségét, úgy döntöttek, hogy a brit olaj-érdekeltséget szilárd alapokra helyezik. Ebben a vonatkozásban a legelső akciók egyike volt, hogy megkíséreltek elhelyezkedni az orosz olajparban. Ez a törekvés azután igen ádáz politikai csatát kavart az uralkodó körökben arról, hogy milyen legyen a kapcsolat a külföldi tőkével.³⁷

Vitte és hívei erős ellenzékot találtak a földbirtokos nemesség és a cár közvetlen környezetében. Minthogy azonban Halgarten német történész szerint ez idő tájt Vitte „majdnem alkirály” volt, képes volt ezen felülkerekedni, és az angol tőke számára megnyitotta az orosz olajhoz vezető utat.³⁸ Amikor ezt eldöntötték, figyelembe vették egyrészt a várható londoni kölcsön folyósítását, másrészt azt a szándékot, hogy el kell érni a politikai kérdések rendezését Angliával. A 90-es éveke végén kialakult angol-orosz gazdasági kapcsolatok előfeltételét jelentettek a két ország viszonyának javulásához. Anglia és Oroszország történelmi perspektívájában ott állott egy majdan Franciaországgal együtt megkötendő szövetség, amely a Németország vezette központi hatalmakat ellensúlyozná. De nehéznék és hosszúnak bizonyult az Antanthoz vezető út, amelynek vargabetűi néha a szövetségeket állította egymással szembe. Így azután kezdetben Angliának nem mindenben sikerült realizálnia az orosz olajiparral kapcsolatos elképzeléseit. A 20. század elején a Kaukázusban lévő angol társaság eléggé befolyásos lett, azonban többé-kevésbé teljes sikert csak 1907-től, az Antant megalakulása után értek el a brit cégek Oroszországban.

Két évvel az egyezmény aláírása után a londoni tőzsdén szabályos láz tört ki azzal kapcsolatban, hogy az Észak-Kaukázusban lévő Majkopban új olajlelőhelyet tártak fel. Számptalan angol cég képviselője rohanta meg a vidéket, és gyakorlatilag nemcsak Majkopot, hanem a régi telepeket Bakuba és Groznijban akkor tájt szállták meg az angolok.

Az olaj „boom” kellős közepén az orosz uralkodó körök újra felvetették a külföldi tőke tolerálásának kérdését, csakhogy ezúttal egészen másképpen. A külügyminisztérium és Benkendorf, a londoni orosz követ is amiatt aggodalmaskodott, hogy nehogy késlekedjenek az oroszországi olajmezőkre szóló engedélyek megadásával az új brit cégek számára.³⁹ Ezzel szemben még a 90-es években a külügyminisztérium kifejezetten ellenezte az angol tőke beáramlását, és csupán Vitte nyomására vonta vissza ellenvetéseit. Most viszont az Angliával kötött szövetség hatására a leglelkesebb patrónus szerepében lép fel ugyanez a minisztérium.⁴⁰ Olyannyira, hogy a pénzügyminisztériumnak ígéretet kellett tennie, hogy nincs szándékában semmiben sem akadályozni a brit cégeket.⁴¹

³⁴ A. A. Furszenko: A párizsi Rothschildok és az orosz olaj. Voproszű Isztorii, 1962: 8.

³⁵ E. G. Devenport és Sz. R. Kuk: Az olajtrösztök és az angol-amerikai kapcsolatok. Moszkva, 1925. 4. és a további oldalak

³⁶ United States Mineral Resources, 1902. Washington, 1903, p. 611; K. Beaton: Enterprise in Oil. New York, 1957. 44-45.

³⁷ M. Ja. Gefeter – L. E. Sepelev: Az angol tőke behatolása az orosz olajiparba (1898-1902). Történelmi Levéltár, 1960. No. 6.

³⁸ G. Halgarten: Az imperializmus 1914 előtt. Moszkva, 1961. 149-150.

³⁹ Benkendorf 1910. július 26., augusztus 8. és augusztus 7/20-i rejtjeles táviratainak megfjtése: Oroszország Külpolitikai Levéltára, f. Pertszidszkij sztol, d. 4452, 2,4.

⁴⁰ L.: az orosz Külügyminisztérium feljegyzése a pénzügyminisztérium címére, kelt 1910. XII. 23.; 1911. I. 5.: uo. 14-15.

⁴¹ Kokovcov – Szazonovhoz 1910. VIII. 11/23.: uo., 10.

Az orosz olajkincsek vásárlására az angolok kétszer annyit költöttek az I. világháború előtt, mint a 90-es években. Ugyancsak ekkor zajlott a cári Oroszország olajiparának legjelentősebb üzletkötése, amelynek során a francia Rothschildok vállalatait Deterding vette meg. Ez egy közel 30 milliós (rubel) nagyságrendű üzlet volt, amely mintegy másfélszer meghaladta a korábbi angol investálások összegét, mindazt, amit az orosz olajiparra addig elköltöttek. A Rothschildok sem veszítették el teljesen az olajüzletben való érdekeltységüket. Oroszországi vállalataikért cserébe megkapták a Royal Dutch Shell részvényeinek 20%-át.

Az 1965-ben megjelent könyvemben azt írtam, hogy arról, hogy a párizsi Rothschildok Bakuban és Groznijban lévő vállalatai angol kézre kerültek és ami „a cári Oroszország olajiparának történelmében az egyik legnagyobb szabású üzlet volt”, sajnálatosan semmilyen dokumentációval nem rendelkezünk.”⁴² 1972-ben azonban a Rothschild-bankház a Francia Nemzeti Levéltárnak adta át megőrzésre iratait, amelyekbe elsőként V. I. Bovükin szovjet történész nyert betekintést. Miután megismerkedett a Rothschild–Deterding-levelezéssel, arra a következtetésre jutott, hogy ez az üzlet Deterding kitaró unszolásának, pressziójának, hosszas alkudozásainak volt az eredménye. „A tárgyalások története – írja Bovükin –, amelyek az adásvételről folytak a Rothschildok és a Royal Dutch Shell tröszt között, a 20. század elejének központi folyamatát tükrözi, a fináncőke érett formának objektív kialakulását és ezen az alapon a világgiaecrt folytatott harcban az erőviszonyok megváltozását.”⁴³ Ez így igaz. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a Deterding–Rothschild-ügylet csakis az angol–francia gazdasági, politikai és katonai konszolidáció viszonyai között, az első világháború küszöbén, az Antant megnövekedett jelentőségének körülményei között és csak így jöhetett létre. Továbbá törvényszerűen vetődik fel a kérdés: hogy lehet az, hogy a franciák, akik szorosabb szövetségi kapcsolatot ápolnak Oroszországgal, mint az angolok, lemondanak az orosz olajüzletben való részesedésükről, amikor pedig annak idején oly nehezen szerezték meg?! Feltételezhetően a Rothschildokat elriasztotta az 1905–07-es forradalom; megrendült a cári rendszerbe vetett hitük a forradalom és az orosz–japán háború vereségének hatására. Sok politikus, mindenekelőtt az orosz forradalmárok és elsősorban a bolsevikok, megjósolták a cárizmus bukását. V. O. Kljucsevszkij, a neves orosz történész már 1896-ban II. Miklós koronázásakor megmondta, hogy ez az utolsó orosz cár. A cári rendszer kétes helyzetét az üzletemberek is érzékelték. Az orosz forradalom nemcsak a Rothschildokból, de az amerikai vállalkozók köréből is nyugatalanságot váltott ki.

Nos, akkor felvetődik még egy kérdés. Hogyan lehetséges, hogy ilyen körülmények között orosz vállalatokat vásárol az ügyes és éleslátó Deterding? Vagy ha jóval későbbi időről beszélünk, azután, hogy 1917-ben lezajlott a Nagy Októberi Szocialista forradalom, hogyan történhetett, hogy az amerikai Standard Oil már a bolsevik hatalom idején, 1920-ban, megvásárolta Nobel részvényeit?⁴⁴ A Standard Oil és az amerikai Külügyminisztérium közötti, ez idő tájt kelt levélváltás is tanúsítja, hogy senki sem hitte, hogy a bolsevikok megtarthatják a hatalmat. Nobel meggyőzte Rockefellert, hogy „minden jel” azt mutatja, hogy a szovjet hatalom „kénytelen teljesen lemondani a kommunista eszmékről, és kénytelen visszaadni a magántulajdont”. Az ő szavai szerint Péterváron „már kezdik visszaadni tulajdonosaiknak a házakat”.⁴⁵ Mindannyian meg voltak győződve arról, hogy a szovjet hatalom bukása elkerülhetetlen.⁴⁶ Deterding még néhány olajvállalatot vásárol (Mantasevtől, Lionozovtól és Gukasovtól); a Rothschildok viszont előrelátóbbak, mint partnereik, mert már évekkel az Októberi Forradalom előtt eladták oroszországi vállalataikat.

Végül vessünk egy pillantást azokra a törekvésekre, amelyek a németekhez fűződnek, akik azért akarják megvetni a lábukat Oroszországban, hogy így tegyenek szert stabil olaj-bázisra. Első kísérletük

⁴² A. A. Furszenko: Az olajtrösztök és a világpolitika 317.

⁴³ V. I. Bovükin: Az orosz olaj és a Rothschildok. Voproszú Isztorii, 1978:4.41.

⁴⁴ Amikor Tiple, a „Standard Oil” akkori vezetője az amerikai Külügyminisztériumnak magyarázza, hogy mi minden motiválta a Nobel-részvények felvásárlását, azt írja, hogy „Oroszország marad az egyik legnagyobb olajtermelő” és az USA számára stratégiai szempontból nélkülözhetetlen az orosz olaj. „Ha ezeket a részvényeket nem mi vesszük meg, ellenőrzésük a brit kormány kezébe kerül.” (Tiple–Lansing 1920, VIII. 10.; State Department Files. National Archives. Washington).

⁴⁵ Bedford – Huza 1922. III. 10.: Ibid.

⁴⁶ G. S. Gibb, E. H. Knowlton: The Resurgent Years. 1911–1927. New York, 1956, 333.

a 90-es évek végére tehető, amikor a német Wartburg Bank azt tervezte, hogy német olajvállalatot szervez Oroszországban. Ugyancsak ez idő tájt Németország kezdeményezésére tárgyalások indultak az orosz–német kapcsolatok megjavítása érdekében. A német kormánynak az ezzel összefüggésben javasolt intézkedései között szerepelt az az egyezmény, amely szerint Németországban kedvezményt élvezne az orosz kőolaj-kereskedelem. Ez a javaslat az amerikai „Standard Oil” ellen irányult, amely eddig egyeduralkodói helyzetben volt a német piacon. E felől semmi kétség, hiszen a fent említett egyezményről folyó tárgyalásokkal egyidőben hangzott el II. Vilmos javaslata, miszerint az USA-val szemben létre kellene hozni egy kereskedelmi és politikai koalíciót, amely a maga nemében európai gazdasági közösség volna. Amikor 1897 nyarán Oroszországban járt, a német császár át is nyújtotta az erről szóló memorandumot a cárnak, aki kezdetben kedvezően fogadta az ötletet. Később azonban, Vitte hatására, II. Miklós elvetette a német tervezetet.⁴⁷ Vitte meggyőzte a cárt arról, hogy sem Oroszország gazdasági érdekei, sem pedig (az ő szavaival élve) „az USA-val meglévő politikai kapcsolataink általánosan baráti jellege” nem felelne meg annak, hogy Oroszország tagja legyen egy Amerikával ellenségeskedő koalíciónak.⁴⁸ Ugyanakkor Vitte készséggel tárgyalt az oroszoknak nyújtandó kedvezményekről Németországban. Amennyiben azonban ezek a tárgyalások a németek bakui megerősödését kívánták elősegíteni, mi több, ahogyan később kiderült, egyenesen a Rothschildok érdekei ellen irányultak, minden furfang csődöt mondott. Vitte azt is elérte, hogy a tárgyalások megszakadjanak, és a német bankokat visszautasítsák.⁴⁹ Németország vereséget szenvedett. Ez a kudarc jelentőségteljes volt annak is inkább, mert a németek riválisai viszont – a franciák és az angolok – ugyanekkor sikert arattak.

Németország azonban nem akart visszavonulni. A német államférfiak és az üzleti élet vezetői rendre-sorra felelevenítették a német tőke és az orosz olajvállalatok szövetségének az ötletét. A sajtó tele volt „az amerikai hódítások” revansával. A 900-as évek elejére Németországnak olaj-ügyben már volt némi támaszpontja Európában, nevezetesen Romániában és az Osztrák–Magyar Monarchiában. Ez pedig bizonyos biztonságérzetet jelentett a németeknek. Ehhez hozzájárult az is, hogy az orosz–japán háború veresége után és a forradalmi fejlemények következtében az orosz olajipar súlyos problémákkal küzdött. Ez volt az a pillanat, amikor a német tőke előállt az orosz és a román olajtermelők egyesítésének tervével. Így jött létre az „Európai olajszövetség” terve, amelyben a döntő szó a németeké lett volna. „... az volt a Német Bank és más berlini bankok törekvése – írta Lenin –, hogy megvédelmezzék maguknak Romániát, és Rockefeller ellen egyesítsék Oroszországgal.”⁵⁰

A Német Bank égisze alatt létrejött európai olajegyesülés a nemzetközi politikai életben megnövelte Németország jelentőségét. Nem volt még egy bank, amelynek ilyen külpolitikai hatóereje lett volna, hiszen a szó szoros értelmében a német expanzió élharcosaként vett részt a politikában. A nemzetközi élet porondján Németország számos akciója a bankkal van kapcsolatban.⁵¹ Ami pedig magát az olajkérdést illeti, Németország számára olyan mértékben nőtt a jelentősége, amint erősödött a haditengerészet fegyverkezési hajszája, hiszen ez megkívánta a modernizált, kőolajmeghajtású, rendkívül gyorsjárású hajók beszerzését. Ezt már a brit Admirális is fontolgatta, és most a németek is intézkednek, hogy olajtüzelésűre szereljék át flottájukat. Azt tervezték, hogy az „Európai olajszövetség” ellátó szervezet lesz, amelynek tevékenységi köre csupán az európai kontinensre korlátozódna. Viszont ennek a szervezetnek az ellenőrzése Németországot egy csapásra a vezető „olajhatalmak” közé helyezte volna. Mint a németbarát román „Moniteor” írta: Berlin a „nagy olajcentrum” szerepére vágyott és „óriási érdeklődést” tanúsított az olajipar és olajkereskedelem kérdései iránt.⁵²

⁴⁷ Muravjev – Kassini 1898. III. 11/23.: Orosz Külpolitikai Levéltár, f. Washingtoni Nagykövetség, d. 864, 16–17.

⁴⁸ Vitte – Muravjevnek 1897. XI. 12/25.: a Szovjetunió Központi Állami Történelmi Levéltára, f. 20. op. 6, d. 992, 105–106.

⁴⁹ Ld.: Dokumentumok a Szovjetunió történelméhez, VI. kötet, Moszkva, 1959. 46, 52, 152–153.

⁵⁰ V. I. Lenin: Összes Művei 27. kötet, 368. 28. kötet, 145–153.

⁵¹ G. Halgarten, 447.

⁵² Moniteor, 1904. május 5/18.

Végeredményben 1906 júniusában a Német Bank és a Romániában, valamint az Osztrák–Magyar Monarchiában általa ellenőrzött vállalatok és a másik oldalon a Nobel–Rothschild-féle csoport aláírták az „Európai olajszövetség” megalakításáról szóló egyezményt. A megállapodás szerint minden, korábban Németországban, a Monarchiában, Angliában, Olaszországban, Belgiumban, valamint bármely más európai országban működött orosz leányvállalatot feloszlattak, hogy az újonnan szervezett társulásnak adja át a helyét.⁵³

Az „Európai olajszövetség” határozottan a „Standard Oil” ellen irányult, azonban egy esztendő múltán már kénytelen volt egyezkedni az amerikaiakkal, hogy osztozzanak az európai olajkereskedelem kvótáján. Bár a német kormánynak ez nem tetszett, a német bankoknak nemigen volt más választásuk.

Miként történhetett, hogy a Német Bank számára kibékíthetetlen ellenségnek tartott Rockefeller egyszerűen szövetséges lett? A monopoltőke gyakorlatában az ilyen jellegű fordulat nem volt és ma sem jelentene semmi rendkívülit. Az ellentétek éleződése gyakorta békekötéshez vezet, hogy rendezvén sorait, a felek felkészüljenek az új összecsapásra. A monopóliumok közötti egyezmények mindig kényszerjellegűek. Az „Európai olajszövetség” megállapodása a „Standard Oil”-lal kettős kényszer hatására született. Először: Rockefeller ádáz harcot kezdett az árákért, és az újonnan megalakult európai konszern kolosszális mértékben megkárosíthatta őt. Másodszor: az amerikai szállításokat nem tudta helyettesíteni sem az orosz, sem a román, sem pedig az osztrák olaj. Végül tehát a Német Bank saját „szövetségei”, a Bank háta mögött, egyezkedni kezdtek az amerikaiakkal, amiben nem számítottak teljesen újoncnak. Az események óta sok év telt el addig, amíg levéltárakból előkerült levelezésből kiderült, hogy a párizsi Rothschildok még az „Európai olajszövetség” megkötése előtt tárgyalásokat folytattak az amerikaiakkal, hogy az egész német ötletet a kezdet kezdetén meghiúsítsák.⁵⁴

Az „Európai olajszövetség” egyik későbbi dokumentumában az szerepel, hogy ádáz ellenségeskedés uralkodott a Rothschildok és a Német Bank között.⁵⁵ Márpedig ez nem hirtelen keletkezett, hanem a nemzetközi politika sok évtizedes francia–német ellentéte szülte. Az ebben az időben a bakui olajiparra szakadt gondok arra késztették az orosz olaj gazdáit, hogy elfogadják a német szövetségi ajánlatot. Ez azzal kecsgettette Nobelt és a Rothschildokat, hogy a pillanatnyi pénzügyi problémáikból kivezető útra léphetnek. Sőt mi több, a német fél, figyelembe véve ezt a körülményt és ebből kiindulva, javasolta egy európai olajkonzern létrehozását a német tőke támogatásával.

És lám, a franciák még most sem akarják beleártani magukat a németek szervezésébe. Ők az amerikai kapcsolataikat akarták arra használni, hogy a Német Bank lehetséges agresszióját kivédjék. De ha a kialakult körülmények olyanok is voltak, hogy a Rothschildok nem tudtak egy Rockefellerrel kötendő szövetség csábításának ellenállni, Nobel viszont cseppet sem tétovázhatott. Ő már hosszú évek óta volt szerződéses viszonyban az amerikaiakkal, és a „Standard Oil”-al kialakult kapcsolatai oly mértékben stabilizálódtak, hogy cégét az üzleti körök illetékesei úgy könyvelték el, mintha a Rockefeller-társaság szerződő fele volna.⁵⁶ A valóság azonban nem ez volt. Noha szoros üzleti kapcsolatban állott a „Standard Oil”-lal, Nobel önálló volt. Ezért képviselői aktívan támogatták az amerikai egyezményt, amelynek tárgyalásain a Rothschildok mellett ők is tevékenyen szerepeltek.⁵⁷

Igy tehát az „Európai olajszövetség” nem hozta közelebb Németországot ahhoz a célhoz, amelyet pedig annyira áhított. Az „amerikai veszély” elleni európai „egvséges front” megalakításának

⁵³ A. Gukasov – P. Gukasovnak 1905. I. 10/23. és III. 1/3.: Az Azerbajdzsán SzSzk Központi Állami Történeli Levéltára (Baku), f. 583, op. I. d. 72., 4, 12–16.

⁵⁴ Grube – Nobelnek 1910. VIII. 2/15.: MTOO, 486.

⁵⁵ Ez a meggyőződés annyira elterjedt volt, hogy 1911-ben Taft elnöknek arra a kérdésre, hogy mekkora az amerikai tőke részvétele az orosz iparban – azt válaszolták a feliratban, hogy Nobel cége a „Standard Oil” által ellenőrzött vállalat. Taft Papers. Series 6, File N 205. Library of Congress (Washington). Részletesen lásd: A. A. Furszenko: Orosz konszern volt-e Nobel cége?, 352.

⁵⁶ A. Gukasov – P. Gukasovnak 1905. III. 1/14.: az Azerbajdzsán SzSzk Központi Állami Történeli Levéltára, f. 583, op. O. d. 72., 12–16.

⁵⁷ Kokovcov – Bethman-Holwegnek 1912. IX16/29. Bethman-Holweg – Kokovcovnak 1912. XI. 25/ XII. 8.: MTOO, 538., 548–549.

kísérlete kudarcba fulladt. A „szövetség” tagjai igen-igen távol voltak attól, hogy szervezetük olyan szilárd egységet jelentsen, amellyel összecsapván, a gigászi „Standard Oil” is összeroppanna. Ehhez még hozzátehetjük a brit tőke növekvő aktivitását és mindenekelőtt a „Royal Dutch Shell” fergeteges sikereit. Az angol–holland olajtröszt és a Standard Oil között antagonisztikus ellentétek feszültek. Távolról ez úgy tűnhet, mint ami a Német Bank malmára hajtja a vizet. Ezt azonban nem így fogják fel a németek, akiknek az angolok legalább olyan veszélyes ellenlábasaik, mint az amerikaiak. Bár a világháborút megelőzően előfordult, hogy a Német Bank és a „Royal Dutch Shell” szövetkezett a „Standard Oil” ellen, egészében véve azonban a német–angol ellentét egyre inkább növelte a két ország közötti távolságot.

Az „Európai olajszövetség” balsikere mélységesen kiábrándultta tette a német vezető köröket, mindazonáltal az olajprobléma iránti érdeklődésük nem szűnt meg. A német politika Amerika-ellenes tendenciája évről évre erősödött, ami azzal magyarázható, hogy a világ ipari és kereskedelmi elsőbbségéért rivalizáltak egymással. Kíméletlen volt az európai és a latin-amerikai konkurrenciaharc. De nemcsak gazdasági ellentétekre vezethető vissza a németek fokozott érdeklődése az olaj iránt. Ennél is fontosabb volt, hogy Németország arra törekedett, hogy az „olaj-klub” tagja, olaj-nagyhatalom legyen. Ez a törekvés különösen felerősödött közvetlenül az I. világháború előtt, azzal az angol döntéssel kapcsolatban, hogy átállítják olajfogyasztásra a brit hadiflottát.

Röviddel a háború előtt Németországban kísérletet tettek arra, hogy törvénybe iktassák az olajmonopóliumot. Ha ez sikerült volna, akkor a bankok és a kormány kézben tarthatta volna az egész ország olajkereskedelmét. Ezt megelőzően azonban dönteni kellett az olajszállításról. Ismét felélevenedett a probléma: egyezményt Oroszországgal?! A Német Bank és a Disconto Gesellschaft tárgyalásokat kezdett Deterdinggel és Nobellel, a német kormány pedig a cári Oroszország vezetőihez fordult. Levélváltásukat megőrizték az orosz pénzügyminisztérium archivumában. Amikor 1912 nyarán II. Vilmos találkozott II. Miklóssal, a császár javasolta a cárnak az európai közös olaj-blokk létrehozását. Tulajdonképpen ez az Amerika elleni koalíció régi eszméje volt, amely most tisztán az olajra szorítkozott, külön jelezvén az olajszállítások szükségességét a haditengerészeti flotta számára. A cári kormány, a korábbiakhoz hasonlóan, elvetette ezt a javaslatot, de ugyancsak nem mondott a német bankoknak Nobel és Deterding is. A német ötlet kudarcra volt ítélve. Ahogyan a további fejlemények alakultak, úgy növekedett a távolság Németország és az Antant-országok között; ellentétek éleződtek, és a két blokk országai visszatarthatatlanul rohantak a háború felé.

A nemzetközi kapcsolatok fejlődése szabályozta a nagyhatalmak viszonyát az olajkérdésben. Bárhová tették lábukat az olajmágnások, vagy a világ bármely pontján kezdődött az éppen soros „olajláz” – lett legyen az Európában vagy a Közép-Keleten, Mexikóban vagy Indonéziában – a monopóliumok rivalizálása mindig és mindenhol a politikai harcok szerves része volt. Az olajért folyó versengés korántsem volt egyenes vonalú és távolról sem volt teljes összhangban a világpolitika fejlődésével. Magában a világpolitikában voltak útvesszők és olyan fordulópontok, amelyek az általános fejlődést ugyancsak zilálttá tették. Az olajért folyó versengés azonban érzékenyen jelezheti, hogy az I. világháborút megelőző években hogyan polarizálódtak az erők, és azt, hogy az egymással ellenségeskedő riválisok csoportjai fokról fokra hogyan alakultak ki.

A nemzetközi életben folyó rivalizálás további fejlődése az olajprobléma jelentős élenkülését vonta maga után. Rendkívül bonyolulttá vált az olajért folyó harc és e harc mechanizmusának a világpolitikára gyakorolt hatása is. Új energiaforrásokról szereztünk tudomást, az atommag hasadása útján gigászi energiák birtokába kerültünk. Ez a felfedezés grandiózus ugrást jelent a tudomány, a technika és a termelés fejlődésében, amelyek minőségileg új korszakba léptek. Mindazonáltal az olaj napjainkban is alapvető energiaforrás maradt. Ezért az olajnak mint stratégiaileg fontos nyersanyag-nak, mind ez ideig megmaradt a jelentősége úgy, hogy az olajért vívott harc a bel- és világpolitikának fontos tényezője maradt. Mi több, a rivalizálás az olajért a 20. század 70-es éveiben hihetetlenül kieleződött, napjaink egyik központi gazdasági és politikai problémájává vált.

Fordította: Bollmann Györgyi